

"מה תשתוחחי נפשי ומה תהמי עלי" - עיון בתהילים מ"ב-מ"ג

א. פתיחה

מזמורים מ"ב-מ"ג פותחים את הספר השני מחמשת קובצי ספר תהילים. ההתייחסות למזמורים מ"ב-מ"ג כאל מזמור אחד, ולא כאל שני מזמורים נפרדים, היא מן המפורסמות לומדי ספר תהילים.¹ הראיות לכך רבות הן, ולהלן יימנו העיקריות.

ראיות לשוניות:

א. לשני המזמורים 'פזמון' החוזר שלוש פעמים "מה תשתוחחי נפשי ומה תהמי עלי..." (מ"ב, ו, יב; מ"ג, ה).

ב. הפסוק "למה קָדַר אלך/אתהלך בלחץ אויב" מופיע בשניהם: מ"ב, י; מ"ג, ב.

ראיות כלליות:

א. הקובץ השני של ספר תהילים (מזמורים מ"ב-ע"ב) אינו כולל מזמורים 'תומים', דהיינו מזמורים חסרי כותרת, להוציא מזמורים מ"ג, ע"א. סביר להניח ששני המזמורים הללו לא זכו לכותרת כיוון ששניהם אינם מזמורים עצמאיים, אלא המשך למזמור שקדם להם: מזמור מ"ג הוא המשך של מזמור מ"ב, וכן מזמור ע"א הוא המשך של מזמור ע'.

* פירושי רש"י, ראב"ע, רד"ק, ר"ד והמאירי, צוטטו מתוך תהלים כרך א, מקראות גדולות הכתר, רמת גן תשס"ג.

1. כבר רד"ק כתב: "כי שני המזמורים עניין אחד ודברים אחדים" (מ"ג, ה). וראה עוד: מאירי (מ"ג, א); צ"פ חיות, ספר תהלים עם פירוש מדעי, פירנצי 1902, עמ' מז; פ' מלצר, פני ספר תהלים, ירושלים 1982, עמ' קד; ע' חכם, ספר תהלים עם פירוש דעת מקרא, ירושלים תשל"ט, עמ' רמח; א' פולאק, על הסתומות במזמור, ישראל 1991, עמ' 169; מ' וייס, 'תהלים מב-מג', אמונות ודעות במזמורי תהלים, ירושלים 2001, עמ' 92; ל' פרנקל, 'תהלים מב-מג', פרקים במקרא, דרכים חדשות בפרשנות, ירושלים תשמ"א, עמ' 239-240; ז' ויסמן, 'פרקים מב-מג', עולם התנ"ך תהלים א, תל אביב 1995, עמ' 184. דעת יחיד היא דעתו של מ"צ סגל ('הפזמון בשירה המקראית', תרביץ ו, תרצ"ה, עמ' 128-131), הטוען שבמקור היו שני מזמורים נפרדים.

ב. הנושא של שני המזמורים משותף. שניהם עוסקים בצרת היחיד ובגעגועים לבית המקדש.

ג. בכתבי יד רבים של נוסח המסורה מופיעים שני המזמורים כמזמור אחד.²

על רקע הראיות האלה, תמוהה העובדה שמזמור אחיד חולק לשני חלקים. כנראה המקור הראשון להפרדת המזמור האחד לשני מזמורים הוא תרגום השבעים, ובו גם נקבעה למזמור מ"ג כותרת עצמאית: 'מזמור לדוד'. ניסיון לביאור ההפרדה יופיע בהמשך המאמר.

המזמור שייך לסוג 'תחינת היחיד'. הוא מתאר תפילה של אדם מישראל הרחוק מארצו ומבית ה', ומתחנן לפני ה' שיסייע בפתרון מצוקותיו.³

מבחינת זמן חיבורו, חלוקות הדעות בין הפרשנים. רש"י (מ"ב, א) סובר, בעקבות המדרש, כי בני קרח הם שאמרו את המזמור ברוח הקודש בזמן שאביהם נבלע באדמה, ונתנבאו על הגלויות העתידות לבוא. ר' משה אבן ג'קטילה (מצוטט בראב"ע מ"ב, א) סובר שהמזמור נאמר בבבל, מפי הגולים.

ב. מבנה המזמור והבעיות בו

כפי שהוזכר לעיל, מזמור זה מכיל 'פזמון חוזר'. זו תופעה שאינה נדירה בספר תהילים ובשירה המקראית בכלל.⁴ מובן שתופעה זו מסייעת לחלוקת המזמור לשלושה בתים:⁵

מ"ב, ב-ה	בית א	(פס' ו - פזמון חוזר)
מ"ב, ז-יא	בית ב	(פס' יב - פזמון חוזר)
מ"ג, א-ד	בית ג	(פס' ה - פזמון חוזר)

המבנה המיוחד של מזמור זה, הבנוי משלושה בתים ומפזמון החוזר בסוף כל בית (ראה בעמוד שממול), מעלה מספר בעיות יסודיות:

1. מה תפקידו של הפזמון החוזר?

2. מ' וייס (לעיל, הערה 1, עמ' 92, הערה 1), מונה 48 כתבי יד שבהם מצורפים המזמורים מ"ב-מ"ג. גינצבורג מעיר במהדורת התנ"ך שלו (עמ' 1183): "ברוב ספרים כתבי יד מזמור מ"ב-מ"ג תרויהון חדא פרשתא" (עמ' 1183).

3. יצוין שבניגוד להבנת רוב הפרשנים, דעת רש"י היא שהמזמור אינו מתאר בקשת יחיד, אלא תפילה לאומית הסוקרת את שלוש הגלויות.

4. ראה לדוגמה: תהילים מ"ו, ח, יב; מ"ט, יג, כא; נ"ט, ז, טו וכן י, יח; ק"ז. מ"צ סגל (לעיל, הערה 1, עמ' 125-144) ריכז חומר רב על הפזמונים החוזרים בתהילים. בחלקו השני של המאמר (עמ' 433-451) הוא הביא דוגמות נוספות משמ"ב, ישעיהו, חבקוק ושה"ש.

5. פסוק א, כותרת, לא נכלל במבנה הכללי של המזמור. על פסוקי הכותרת בספר תהילים עיין במבואות לפירושים על תהילים.

"מה תשתוחחי נפשי ומה תהמי עלי" - עיון בתהילים מ"ב-מ"ג

2. האם יש קשר ענייני בין שלושת הבתים ובין הפזמון החוזר, ואם כן, מהו?
3. מהו היחס בין שלושת הבתים: האם הם חוזרים על עצמם, או שמא יש התפתחות כלשהי במהלכם?⁶

כמו כן מעלה עיון במזמור מספר קשיים ענייניים, כגון:

1. מה הסיבה לשינוי הקל בניסוח הפזמון החוזר, "ישועות פניו" (מ"ב, ו) - "ישועת פני ואלהי" (מ"ב, יב; מ"ג, ה)?
2. מיהו ה'אומר' בפסוק "בְּאָמַר אלי כל היום איה אלהיך" (מ"ב, ד)? האם אלו הצוררים שנזכרים במ"ב, יא, או גורם אחר?
3. מה פשר הנחמה הפתאומית, המופיעה באמצע תיאור המצוקה הקשה (מ"ב, ט)?
4. מדוע 'נעלמת' נפשו של המשורר, שמילאה תפקיד חשוב בשני הבתים הראשונים, ואין היא נזכרת בבית השלישי?⁷

קשיים אלו, כמו גם מספר קשיים לשוניים במזמור, יבוארו בהמשך המאמר.

ג. המשורר, נפשו, האלוהים, ומערכת היחסים ביניהם

במזמור זה מופיעות שלוש 'דמויות': המשורר, נפשו, והאלוהים.⁸ הבנת המזמור תלויה, לדעתי, בהבנת היחסים השוררים בין שלושת המרכיבים האלו.

6. יש מהפרשנים שהתייחסו לחלק מהבעיות האלו. ראשון הפרשנים המסורתיים שדן ביחס בין שלושת חלקי המזמור הוא מלב"ם, **ספר מקראי קודש והוא פירוש יקר על נביאים וכתובים, ספר פירוש תפילות דוד על ספר תהלים**, וילנא תרנ"א (ד"צ ירושלים תש"ד). הוא טען שהחלק הראשון עוסק ב"העדר הנבואה ורוה"ק וגילוי שכינה, הוא עניין הנוגע להנפש". החלק השני עוסק ב"העדר המופתים והנסים, הוא עניין הנוגע אל האלהות". החלק השלישי עוסק ב"הגלות והפזור והמכאובים, הוא דבר הנוגע אל הגוף הכללי המון בית ישראל". מ"צ סגל (לעיל, הערה 1, עמ' 129-131) כתב: "המשך דברי הפסוקים בסדרם הנוכחי אינו עולה יפה כל עיקר... אי אפשר גם לשיר לירי לדלג פתאום מענין אחד לענין שני בלא כל הדרגה רציונלית...", ולכן הסיק שהמזמורים לא נמסרו לנו בצורתם המקורית. לדעת ע' חכם (לעיל, הערה 1, עמ' רמז) שלושת חלקי המזמור עוסקים בגעגועים לעלייה לרגל, בהבדלים קלים בין בית לבית. גם לדעת פ' מלצר (לעיל, הערה 1, עמ' קה-קו) אין הבדלי תוכן בין בית לבית, אלא חזרה מגוונת. להלן יוכח, בניגוד לטענת סגל, שיש קשר הדוק בין חלקי המזמור. כמו כן יוכח שהסברי חכם ומלצר אינם הולמים את רוח הפסוקים, ושלושת חלקי המזמור אינם עוסקים בעניין זהה. ל' פרנקל (לעיל, הערה 1, עמ' 238-265, במיוחד עמ' 264-265) תיארה יפה את התפתחות מערכת היחסים בין המשורר לבין נפשו, אך לדעתי התעלמה מחלקו של הקב"ה במזמור. ז' ויסמן (לעיל, הערה 1, עמ' 184) עמד על ההבדל בין הבתים השונים, אך לא על ההתפתחות בין הבתים, ועל היחס בינם לבין הפזמון החוזר.
7. כפי שנזכר לעיל, יש לברר מדוע פוצל המזמור האחיד במהלך הדורות לשני מזמורים שונים.
8. מרכיבים נוספים כגון ההמון (מ"ב, ה), האויבים והצוררים (מ"ב, י-יא), משמשים כ'דמויות משניות', שתפקידן להאיר את הגיבורים הראשיים, כפי שיבואר בהמשך.

"מה תשתוחחי נפשי ומה תהמי עלי" - עיון בתהילים מ"ב-מ"ג

ראשית יש להתבונן ביחס בין הבתים ובין הפזמון החוזר. נראה לי שיש הבדל בולט ביניהם:

הפזמון החוזר מתאר דיאלוג פנימי, **בין המשורר לבין נפשו**: "מה תשתוחחי נפשי ומה תהמי עלי"⁹. המשורר פונה לנפשו ואומר לה: אל תשתוחחי ואל תהמי. לדעת המשורר, הפנייה לאלוהים צריכה להיות בעלת אופי שונה, על מנת להגיע למטרה, שהיא הודיה לה': "כי עוד אודנ".

לעומת זאת, הבתים עצמם מתארים דיאלוג חיצוני, **בין המשורר לבין האלוהים**. בשני הבתים הראשונים אף מודגש שהדיאלוג הוא בין נפשו של המשורר לבין האלוהים: "כן נפשי תערג אליך אלהים" (מ"ב, ב); "צמאה נפשי לאלהים לאל חי" (שם, ג); "אלהי עלי נפשי תשתוחח" (שם, ז). דומה שהנפש פונה שוב ושוב לאלוהים ומבקשת ישועה. העובדה שהנפש לא מופיעה בבית השלישי תבואר בהמשך. עתה ייבחן היחס בין שלושת הבתים.

נראה לי שבכל בית יש פנייה מסוג שונה של המשורר לאלוהים. ההבדלים ניכרים בין מהצד הלשוני והצורני ובין מצד התוכן. במילים אחרות, כל בית מתאר ניסיון שונה לפתור את הבעיות שבהן נמצא המשורר.

הבית הראשון מתאר **געגוע לעבר**.

הבית השני מתאר **מצוקה בהווה**.

הבית השלישי מתאר **בקשה לעתיד**.

הבית הראשון מתמקד בתיאור **הגעגועים לעבר** של המשורר הנמצא בגלות, געגועים לאלוהיו ולבית ה'. קריאה מדוקדקת של הפסוקים תחשוף את תיאור הגעגועים.

פס' ב-ג: כָּאֵל תַּעְרַג עַל אֲפִיקֵי מַיִם כִּן נַפְשִׁי תַעְרַג אֲלֶיךָ אֱלֹהִים. צִמְאָה נַפְשִׁי לְאֱלֹהִים לְאֵל חַי מִתִּי אָבּוּא וְאֶרְאָה פְּנֵי אֱלֹהִים.

תיאור הגעגועים העזים והרצון להיראות פני ה' מובע באמצעות דימוי מרגש לאייל העורג על אפיקי מים, ותיאור ישיר ועז של הנפש הצמאה לאלוהים. השדה הסמנטי המשותף לשני הפסוקים האלו קשור למים - 'אפיקי מים'; 'צמאה נפשי' - כיוון שהחיים לא יכולים להתקיים ולו זמן קצר ללא המים.¹⁰

פס' ד: הֵיטָה לִי דְמָעָתִי לְחֶם יוֹמָם וְלֵילָה בְּאָמַר אֵלַי כֹּל הַיּוֹם אֵיךְ אֶלְהֶיךָ.

9. פנייה מעין זו של המשורר לנפשו נמצאת גם במזמורים אחרים. ראה לדוגמה: ק"ג, ב; קט"ז, ז, ועוד. נראה שיש כאן דגם צורני קבוע של התלבטות פנימית, כפי שיבואר בהמשך.

10. "המים ירוו האדם רגע, ויחיה ותשוב נפשו אליו, ולא כן הלחם. על כן דמה היכספו לבית ה' כהיכספ הצמא על המים. ובעבור כי חיי בני אדם תלויים במים, על כן 'לאל חי'" (ראב"ע מ"ב, ג; וראה גם רד"ק).

פסוק זה מתאר את המשורר הדומע, "באמר אלי כל היום איה אלהיך". מיהו האומר למשורר כל היום "איה אלהיך"? רוב הפרשנים מסבירים שהכוונה לאויבים הלועגים למשורר, ושואלים אותו איה האלוהים שלו. זאת בהשפעת פסוק יא להלן, שבו מפורש: "חרפוני צוררי באמרם אלי כל היום איה אלהיך".¹¹ על פי הסבר זה, פסוק ד מתאר את הצרות העוברות על המשורר בשהותו בגלות.

ברם עיון מדוקדק יחשוף מספר הבדלים משמעותיים בין פסוק ד לבין פסוק יא. ראשית, פסוק ד מתאר את המשורר דומע "היתה לי דמעת לי לחם יומם ולילה",

בעוד פסוק יא מתאר את המשורר מוכה - "ברצח בעצמותי".¹² בנוסף, פסוק ד אינו מזכיר כל צוררים ואויבים. לעומתו, פסוק יא מזכיר במפורש את הימצאות הצוררים. בפסוק יא מודגש שהצוררים פונים למשורר - "באמרם אלי"; בעוד בפסוק ד הפנייה היא סתמית - "באמר אלי".

נראה לי שפסוק ד אינו מתאר פנייה חיצונית למשורר, אלא פנייה של האדם לעצמו. 'באמר אלי', המשורר שואל את עצמו, 'כל היום', שוב ושוב: היכן אלוהי? ואם כן, על פי הסבר זה מתאר הפסוק לא את הצרות שעוברות על המשורר בגלות, כפי שנהוג להסביר, אלא את הגעגועים לה!¹³

פס' ה: אֵלֶּה אֲזַכֵּר וְאֶשְׁפָּכָה עָלַי נַפְשִׁי כִּי אֶעֱבֹר בְּסֶף אַדְדָּם עַד בַּיִת אֱלֹהִים בְּקוֹל רִנָּה וְתוֹדָה הַמּוֹן חוֹגֵג.

עד עתה, פסוקים ב-ד סיפקו תיאור כללי של הגעגועים. פסוק ה ממקד ומבאר את הסיבה לגעגועים. לאילו דברים מתגעגע המשורר-הגולה? מה הוא זוכר? המשורר-הגולה זוכר את העבר המפואר, את העלייה ההמונית בצפיפות רבה לבית ה',¹⁴ את הרינה, התודה וההמון החוגג.

11. ראה רד"ק; ר"ד; מאירי; רש"ר הירש, **ספר תהלים**, י"ז ליפשיץ (מתרגם), ירושלים תשכ"ג; צ"פ חיות (לעיל, הערה 1); פ' מלצר (לעיל, הערה 1), עמ' קה; ע' חכם (לעיל, הערה 1); מ' וייס (לעיל, הערה 1), עמ' 97; ז' ויסמן (לעיל, הערה 1), עמ' 184-191.

12. על פירוש "רצח בעצמותי" ראה להלן, הערה 20.

13. מ' וייס (לעיל, הערה 1, עמ' 98), מזכיר אפשרות זו כתוספת לדעה המקובלת שמדובר באמירת הצוררים, אך בהיסוס ובהסתייגות. גם ל' פרנקל בסוף מאמרה (לעיל, הערה 1, עמ' 264), מציעה את האפשרות הזו, אך רק בנוסף לאפשרות המקובלת, שהפסוק מתאר את אמירת האויבים. לדעתי, פסוק ד מתאר רק את אמירת המשורר לעצמו ולא את אמירת האויבים, כיוון שהנושא של החלק הראשון אינו תיאור המצוקה הנגרמת מהצוררים, אלא תיאור הגעגועים לה'.

14. "אעבר בסך" - המילה 'סך' יחידאית ופירושה סתום. הכוונה כנראה למעבר בשיירה, או למעבר בסוכה, ראה רש"י. 'אַדְדָּם' - אדדה עמהם, פסיעה איטית בגלל הצפיפות העצומה, ראה רד"ק. סקירה קצרה של פרשנות הראשונים על המילים 'סך'; 'אדדם', ראה: י' גיל, 'פירוש רבי יוסף קמחי לתהלים מ"ב, ה', בית מקרא עז, תשל"ט, עמ' 188-189, הערות 2, 5.

"מה תשתוחחי נפשי ומה תהמי עלי" - עיון בתהילים מ"ב-מ"ג

לסיכום, הבית הראשון מתאר את העבר המפואר - העלייה לבית ה' - שהוא סיבה לגעגועים. הבית הראשון פותח בפנייה קצרה לה' כנוכח בגוף שני (פס' ב בלבד). אך מיד אחר כך בכל הפסוקים, תיאור ה' הוא בגוף שלישי נסתר (פס' ג-ה). זאת מכיוון שה' לא נמצא כרגע עם המשורר שבגלות. עתה מגיע הפזמון החוזר:

פס' ו: מה תשתוחחי נפשי ותהמי עלי הוחלי לאלהים כי עוד אודנו ישועות פניו.

הפזמון החוזר מכיל שני חלקים, שהם בעצם שני שלבים בפניית המשורר לנפשו. בשלב הראשון נזף המשורר בנפשו,¹⁵ דורש ממנה להפסיק להשתוחח ולהמות.¹⁶ בשלב השני פונה המשורר לנפש ומסביר לה שזיכרון הגעגועים והעבר אינו מספיק כדי להגיע למטרה "כי עוד אודנו". נראה שלא זו הדרך לפתרון הבעיות בגלות. צריך "להוחיל" לה'.

נראה שדרך הדיאלוג בין המשורר לנפשו, מתוארת התלבטות פנימית העוברת על האדם, כיצד להתמודד עם הקשיים והבעיות העוברים עליו.

הבית השני עוסק בתיאור המצוקה בהווה של הימצאות במצב של גלות ושיעבוד הגויים.

פס' ז-ח: אלהי עלי נפשי תשתוחח על כן אֶזְכֹּרְךָ מֵאֶרֶץ יִרְדֵּן וְחַרְמוֹנִים מֵהַר מְצָעַר. תְּהוֹם אֵל תְּהוֹם קוֹרָא לְקוֹל צְנוּרִיךָ כָּל מִשְׁבְּרִיךָ וְגִלְיָד עָלַי עָבְרוּ.

בפסוקים אלו יש תיאור כללי של המצוקה. המצוקה מדומה למשברי מים ולגלי מים, המקיפים את המשורר.¹⁷ דימוי זה משרת את הרגשת המשורר, המוקף אויבים מכל עבריו. דימוי המצוקה למים רבים (פס' ח) נובע כנראה ממקומו של המשורר בנופים הקשורים למים (פס' ז).¹⁸ יש לשים לב לעובדה שכאן הנפש 'משתוחחת', ולא 'צמאה' כמו בבית הראשון. זאת מכיוון שהבית הזה מתאר את המצוקה בהווה, ולא

15. הסברי כאן שהמשורר נזף בנפשו, שונה מדברי רוב הפרשנים, הסוברים שהמשורר מנחם את נפשו, ולא נזף בה. ראה: ראב"ע; רד"ק; רי"ד; רש"ר הירש (לעיל, הערה 11); פ' מלצר (לעיל, הערה 1), עמ' קה; ע' חכם (לעיל, הערה 1); מ' וייס (לעיל, הערה 1), עמ' 99; ז' ויסמן (לעיל, הערה 1), עמ' 184-191. בפירוש מלבי"ם (לעיל, הערה 6) ניתן למצוא הסבר דומה להסברי, בשינויים מסוימים. דברי ל' פרנקל בעניין זה לא ברורים: מצד אחד היא כותבת "הוא מסוגל עתה לפנות אל נפשו... ולהוכיחה בנחת" (לעיל, הערה 1, עמ' 246). מצד שני היא כותבת "בפסוק זה משוחח בעל המזמור עם נפשו בבקשו לעודדה" (שם, עמ' 247).

16. "תשתוחחי" - מלשון להשתוחח, להתכופף. "תהמי" - אנחה, כיונה הומיה.

17. "תהום אל תהום קורא לקול צנורריך" - תהום הוא כנראה שטף מים רבים. ה'צנור' הוא כנראה מפל או נחל מים. ראה: מ' וייס (לעיל, הערה 1), עמ' 101.

18. מעניין לציין שהמים משמשים גם כדימוי לגעגועים שתוארו בבית הראשון, וגם כדימוי למצוקת הגלות בבית השני. ל' פרנקל (לעיל, הערה 1), עמ' 255-256, ניתחה על פי דרכה את התפתחות יסוד המים בשני הבתים. ברם הסברה נראה מדרשי.

את הגעגועים לעבר. בכל אופן, הנפש אינה ממלאת את רצון המשורר, שנזף בה בפסוק הקודם וקרא לה להפסיק להשתוחח!

פס' ט: יומם יצנה ה' חסדו ובלילה שירה עמי תפלה לאל תיי.

פסוק זה יוצא דופן מבחינת הקשרו. לכאורה פסוק זה מתאר נחמה, בעוד הפסוקים שלפניו וגם הפסוקים שלאחריו מתארים עדיין את המצוקה והשעבוד. מספר ביאורים נאמרו בניסיון לפתור בעיה זו.¹⁹ אני מעדיף לאמץ את הגישה שלפיה פסוק זה מתאר את זיכרון העבר, שבו הייתה ישועה מה'. על פי הסבר זה, נמצא פסוק זה במרכז הבית השני, כשלפניו שני פסוקים המתארים את המצוקה באופן כללי (ז-ח), ולאחריו שני פסוקים המתארים את המצוקה באופן מפורט (י-יא). ההצעה הקצרה לעבר האופטימי, שבו היה ה' עם המשורר, מוצגת כניגוד אירוני למצב בהווה, שתואר בפסוקים הקודמים ושיתואר בפסוקים הבאים, שבהם המשורר אינו רואה את הקב"ה לצדו.

פס' י-יא: אומרה לאל סלעי למה שכחתי למה קדר אלך בלחץ אויב. ברצח בעצמותי חרפוני צוררי באמרם אלי כל היום איה אלהיך.

כמו בסוף הבית הראשון, כך גם בסוף הבית השני, לאחר התיאור הכללי של המצוקה מגיע תור הפירוט. המשורר-הגולה מרגיש שה' שכחו ועזבו. הנימוק להרגשה הקשה של המשורר הוא הלחץ, ההתנכלות והלגלוג של הגויים, השואלים את המשורר הרצוף והשבור²⁰ "איה אלהיך". אותה השאלה ששאל המשורר את עצמו בבית הראשון, חוזרת ביתר חריפות בפיהם של הצוררים...

19. רוב הפרשנים מסבירים שהפסוק מכוון כבקשה לעתיד, נחמה זמנית מהצער המתגבר והולך (רש"י; רד"ק; רי"ד; מלבי"ם; פולאק [לעיל, הערה 1]). יש המסבירים שהפסוק מבטא את המצב בהווה, הצדקת הדין בכל מצב, בין ברע ובין בטוב (מאירי; חכם [לעיל, הערה 1] בפירושו השני). ויש הטוענים שהמשורר נזכר במצבו בעבר (ראב"ע, ולדעתו גם פסוק ח מתאר את המצב הטוב בעבר; חכם בפירושו הראשון; מ' וייס [לעיל, הערה 1], עמ' 102). אני מעדיף את הדרך השלישית, כפי שמבואר למעלה. ראה אצל ל' פרנקל (לעיל, הערה 1), עמ' 252, הסבר אחר לפסוק. במחקר הובעה הדעה שהפסוק איננו חלק מקורי מהמזמור, אלא 'שרבוב' שנכנס בטעות מהשוליים, ראה לדוגמה צ"פ חיות (לעיל, הערה 1); ז' ויסמן (לעיל, הערה 1), עמ' 184-191. גישה זו מחטיאה את הניגוד האירוני הנוצר בעזרת פסוק זה, כפי שמוצג למעלה.

20. "ברצח בעצמותי" - רוב הפרשנים מבינים ביטוי זה כדימוי וכמטפורה. ראה: רש"י; ראב"ע; רד"ק; מאירי; מ"ל מלבי"ם (לעיל, הערה 6); צ"פ חיות (לעיל, הערה 1); חכם (לעיל, הערה 1), בפירושו הראשון. אך כיוון שאין כאן כ' דימוי, 'כרצח בעצמותי', נראה לי שעדיף להבין ביטוי זה לא כדימוי, אלא כביטוי המתאר את מצבו הממשי של המשורר, כאשר 'רצח' פירושו 'רצח', דהיינו עצמות רצוצות ושבורות, ראה איכה ג', ד - 'שבר עצמותי'. ראה את פירושו השני של חכם, וראה דיונו של מ' וייס (לעיל, הערה 1), עמ' 103-104.

"מה תשתוחחי נפשי ומה תהמי עלי" - עיון בתהילים מ"ב-מ"ג

לסיכום, הבית השני מתאר את מצוקת המשורר בגלות. הפנייה לה' בגוף שני נוכח ארוכה יותר (פס' ז-ח). התיאור מתמקד במצוקות ההווה. ההצצה הקצרה לעבר, שבו סייעה ה' למשורר (פס' ט), רק ממחישה את הצרות הגדולות בהווה.

פס' יב: **מֵה תִשְׁתַּחֲוֶי נַפְשִׁי וּמֵה תִהְיֶי עָלַי הוֹחִילִי לְאֱלֹהִים כִּי עוֹד אוֹדְנוּ יְשׁוּעַת פְּנֵי וְאֱלֹהֵי.**

גם בסופו של הבית השני מגיע הפזמון החוזר. המשורר שב ונוזף בנפשו, ולאחר מכן מסביר לה שתיאור המצוקה שבה הוא נמצא אינו מספיק כדי להגיע למטרה "כי עוד אודנו". זו גם לא הדרך לפתרון בעיית הגלות. יש צורך 'להוחיל'.²¹ גם כאן עדיין יש הרגשה של פיצול וחוסר הבנה, המעידים על מאבק פנימי בתוך תוכו של האדם הסובל.

הבית השלישי מציג את **הבקשות לעתיד**, לפתרון בעיות הגעגועים והמצוקה שהוצגו בבית הראשונים. בבית זה מתוארת ההשלמה בין המשורר לנפשו. הנפש נענית לבקשתו של המשורר, ו'מוחילה' לאלוהים. הוויכוח וחוסר ההבנה ששררו ביניהם בשני הבתים הראשונים נעלמים, ולכן אין 'פיצול' ואין צורך להזכיר בבית זה את נפשו של המשורר בצורה נפרדת. המשורר ונפשו כאחד מגיעים להבנה מהי הדרך הנכונה ליציאה ממצוקות הגעגועים והגלות.²²

פס' א-ב: **שִׁפְטֵנִי אֱלֹהִים וְרִיבָה רִיבֵי מַגִּי לֹא חָסִיד מְאִישׁ מִרְמָה וְעֹלָה תִפְלֹטְנִי. כִּי אֶתָּה אֱלֹהֵי מְעוֹזִי לְמָה זְנַחְתָּנִי לְמָה קָדַר אֶתְהַלֵּךְ בְּלַחֵץ אוֹיֵב.**

21. יש לתת את הדעת לשינוי קל בין הפזמון החוזר בהופעתו הראשונה - "כי עוד אודנו ישועות פניו", לבין שתי ההופעות האחרונות - "כי עוד אודנו ישועת פני ואלהי". הפרשנים הביקורתיים מתקנים את נוסח פסוק ו על פי ההופעות הבאות. ראה לדוגמה מ"צ סגל (לעיל, הערה 1), עמ' 129. ראה גם את הדיון אצל פרנקל (לעיל, הערה 1), עמ' 247, הערה 16. אך נראה שהשינוי נובע ממניעים ספרותיים: ייתכן שהסיבה לשינוי נעוצה בהתקרבות הדרגתית לה'. כפי שהוזכר, בבית הראשון הפנייה לה' בגוף שני נוכח, היא קצרה מאוד. לעומת זאת בבית השני הפנייה לה' בגוף שני נוכח ארוכה יותר. כמו כן, יש לשים לב לעובדה שבבית השני והשלישי יש תיאורים של ה' בכינויי קניין, שלוש פעמים בבית השני - "אלהי" (מ"ב, ז); "אל חיי" (שם, ט); "אל סלעי" (שם, י); ושלוש פעמים בבית השלישי - "אלהי מעוזי" (מ"ג, ב); "אל שמחת גילי" (שם, ד); "אלהי" (שם). תיאורי קניין כלפי הקב"ה מעין אלו חסרים לחלוטין בבית הראשון. על פי זה, הפזמון החוזר המסיים את הבית הראשון רואה עדיין את ה' בגוף שלישי - "ישועות פניו", בעוד הפזמון החוזר המסיים את הבתים השני והשלישי מתייחס לה' בגוף שני נוכח - "ישועות פני ואלהי".

22. המילה "נפשי" מופיעה במזמור שבע פעמים - שלוש פעמים בפזמון החוזר, וארבע פעמים בביתם. בבית ראשון שלוש פעמים - הנפש המתגעגעת. בבית שני פעם אחת - הנפש המשתוחחת. בבית שלישי כלל לא, כפי שבואר למעלה.

בפסוקים אלו מבקש המשורר מהקב"ה לשפוט בינו ובין הגויים, ולריב את ריבו מהם. פסוקים אלו מחזירים אותנו לסוף הבית השני, שבו נזכרו הגויים כנימוק למצוקה. אך אזכור הגויים בבית השלישי אינו מופיע במסגרת תלויה כמו בבית השני - "למה שכחתי למה קדר אלך בלחץ אויב" (מ"ב, י), אלא במסגרת בקשה - "שפטיני... וריבה ריבי מגוי לא חסיד... למה זנחתני למה קדר אתהלך בלחץ אויב" (מ"ג, א-ב).²³

פס' ג-ד: שָׁלַח אֹרֶךְ וְאַמְתָּךְ הָמָּה יִנְחוּנִי וְיִבְאוּנִי אֶל הַר קְדְשְׁךָ וְאֶל מִשְׁכְּנֹתֶיךָ. וְאֶבֹּאֶה אֶל מִזְבַּח אֱלֹהִים אֶל אֵל שְׁמַחַת גִּילִי וְאוֹדֶךָ בְּכִנּוּר אֱלֹהִים אֱלֹהֵי.

בפסוקים אלו מבקש המשורר מהקב"ה להחזירו להר ה' ולמשכנו. פסוקים אלו מחזירים אותנו לסוף הבית הראשון, שבו נזכר בית ה' כנימוק לגעגועים. אך אזכור בית ה' בבית השלישי אינו מופיע במסגרת תיאור הגעגועים כמו בבית הראשון - "אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי... אֲדַדֵּם עַד בֵּית אֱלֹהִים" (מ"ב, ה), אלא במסגרת בקשה - "ואבואה אל מזבח אלהים" (מ"ג, ד).

בניגוד לשני הבתים הראשונים, הבית השלישי מנוסח כולו בגוף שני נוכח. הפנייה היא פנייה ישירה לה' הנמצא בכל מקום, ומלווה את המשורר גם בצרות הגלות.

הבדל בולט נוסף בין שני הבתים הראשונים לבית השלישי, הוא שבשני הבתים הראשונים מופיע הביטוי "איה אלהיך", בפי המשורר (פס' ד) או בפי הצוררים (פס' יא). ביטוי זה מבטא ניתוק מוחלט בין המשורר ובין האלוהים, עד כדי כך שה' כלל אינו נראה. לעומת זאת, בבית השלישי מוצא המשורר את אלוהיו ופונה אליו בבקשה ובתחנונים.²⁴

גם בסוף הבית השלישי מופיע הפזמון החוזר, אך לדעתי לא במטרה להפגין שוב את הדיאלוג הפנימי העובר על המשורר, אלא במטרה להשוות בין המטרות שהוצבו בפזמון החוזר, לבין יישומן בבית השלישי, כפי שיבואר:

23. נראה לי שהלשון "שכחתי" בבית השני מבטאת ניתוק מוחלט, שכחת האלוהים את המשורר, ניתוק הגורר אחריו את השתלטות הגויים הצוררים על המשורר, ללא כל יכולת לפנות לה'. לכן אומרים הגויים למשורר - "איה אלהיך", הוא כביכול שכח אותך. לעומת זאת, הלשון "זנחתני" בבית השלישי מבטאת גם היא ניתוק, אך ניתוק זה אינו נובע משכחה אלא מרצון להעניש את המשורר. ניתוק מעין זה ניתן לגישור על ידי פנייה ובקשת רחמים. כל זה נגד מ' וייס (לעיל, הערה 1), עמ' 106, וכן ל' פרנקל (לעיל, הערה 1), עמ' 258, הטוענים ש"זנחתני" חריף יותר מ"שכחתי".

24. ייתכן שהבדלים אלו גרמו בתקופה מסוימת להפרדה בין שני הבתים הראשונים לבין הבית השלישי מסיבות ליטורגיות: הבית השלישי מתאים להשתלב בתפילה, מאחר שכולו תפילה ופנייה לה', וזאת בניגוד לשני הבתים הראשונים. הפרדה זו יצרה מאוחר יותר ניתוק מלאכותי לשני מזמורים נפרדים.

"מה תשתוחחי נפשי ומה תהמי עלי" - עיון בתהילים מ"ב-מ"ג

הבית השלישי מסיים במילים "ואודך בכנור אלהים אלהי". יש לשים לב ללשון המשותפת בין הפסוק הזה לבין הפזמון החוזר.

ראשית, המילים "ואודך בכנור" (מ"ג, ד) מזכירות את "כי עוד אודנר" (שם, ה). היענות הקב"ה לשתי הבקשות שתוארו בבית השלישי, יובילו לבסוף ל"עוד אודנר" שאליו מייחל המשורר, דהיינו ל"אודך בכנור" המזכיר כמובן את כלי הזמר ששימשו בבית המקדש.²⁵

בנוסף, כינוי הקניין "אלהי" (מ"ג, ד), המבטא שייכות וקרבה, מזכיר את סוף הפזמון החוזר "ישועת פני ואלהי" (שם, ה).²⁶ הבית השלישי אכן מוביל לשייכות ולקרבה בין המשורר ובין אלוהיו.

ההשוואה בין סוף הבית השלישי ובין הפזמון החוזר מובילה למסקנה, שהן הגעגועים לעבר והן תלונות על ההווה, אינם מובילים לישועה. רק הבקשה וההתבוננות לעתיד יסייעו לפתרון הבעיות.

מבנה הבקשה בבית ג יוצר יחס כיאסטי עם הבתים הקודמים:

בית א	מ"ב, ב-ה	תיאור הגעגועים לבית ה'
בית ב	מ"ב, ז-יא	תיאור המצוקה שגורמים הגויים
בית ג	מ"ג, א-ב	פתרון המצוקה שגורמים הגויים
בית ג	מ"ג, ג-ד	פתרון הגעגועים לבית ה'

אכן, בשהות בגלות יש שתי בעיות: בעיית הגעגועים לעבר, ובעיית המצוקה בהווה הבעייתי בגלל לחץ הגויים.

המשורר פותח בתיאור הגעגועים לבית ה' (בית א), שהוא מרכזי ומהותי בעיניו יותר מתיאור המצוקה (בית ב).

ברם, בשלב הפתרונית, יש צורך קודם לפתור את המצוקה הנגרמת על ידי הגויים, ואז ממילא תבוא לפתרונה בעיית הגעגועים, ואפשר יהיה לחזור לבית ה'.

ד. סיכום

מזמור מ"ב-מ"ג הוא ללא ספק מזמור אחד, העוסק בנושא תחנוני המשורר בגלות. המזמור מתאר את מערכת היחסים האפשרית בין המשורר ובין אלוהיו במצב של מצוקה,²⁷ ומציג שלוש דרכים שונות להתמודדות עם הצרות והמצוקות בגלות:

25. המילה 'תודה' הופיעה גם בבית הראשון (מ"ב, ה), אך שם כחלק מתיאור הגעגועים לעבר. הסבר אחר לביאור היחס בין הבית השלישי ובין הפזמון החוזר ראה אצל מ' וייס (לעיל, הערה 1), עמ' 108-107.

26. בעניין כינוי הקניין לאורך המזמור, ראה לעיל, הערה 21.

27. ראוי לציין ששם ה' מופיע במזמור עשרים ואחת פעמים בשבעה עשר פסוקים, דבר המדגיש את התלות, הגעגועים והייחול של המשורר לאלוהיו.

הדרך הראשונה מתוארת בבית הראשון - התמודדות בעזרת געגועים וזיכרון העבר.

הדרך השנייה מתוארת בבית השני - התמודדות בעזרת תלונות על ההווה העגום. הדרך השלישית מתוארת בבית השלישי - התמודדות בעזרת בקשת עזרה ותפילה לקב"ה.

ההבדלים בין שלושת הבתים מסוכמים בטבלה הבאה:

	בית א	בית ב	בית ג
א	העבר המפואר.	ההווה העגום.	בקשה לעתיד.
ב	געגועים, בית ה' כסיבה לגעגועים.	מצוקה, הגויים כסיבה למצוקה.	בקשה לפתרון המצוקה והגעגועים.
ג	פנייה קצרה לה' בגוף שני, ומיד תיאור ה' בגוף שלישי.	פנייה יותר ארוכה לה' בגוף שני, ואז פנייה לה' בגוף שלישי.	רק פנייה לה' בגוף שני, כיוון שהוא לבדו יוכל להשיע.

הצירוף בין בתים המתארים דיאלוג חיצוני, ובין הפזמון החוזר המתאר דיאלוג פנימי, מבטא את ההתפתחות בגישת המשורר לבעיות הגלות. בעזרת הפזמון החוזר, המתאר דו-שיח בין המשורר לנפשו, מועבר המסר שהדרך השלישית עדיפה על שתי הדרכים הראשונות. בפזמון החוזר פונה המשורר שוב ושוב לנפשו, ואומר לה לא להשתוחח ולהמות, אלא "להוחיל" לה'.

הלקח של מזמור זה הוא שהישועה מצרה לא תגיע מגעגועים, ולא מרחמים עצמיים ומתלונות, אלא מפנייה ומתפילה לה'.

ידועים דברי חז"ל: "ר' יודן בשם ר' יהודה אמר, כל שאמר דוד בספרו, כנגדו וכנגד כל ישראל וכנגד כל העתים אמרו" (שוחר טוב, ראש מזמור יח).

דומני שמזמור מ"ב-מ"ג מבטא בצורה יפה גם את האמירה לדורו של המשורר, לדור הגלות, אך גם את האמירה ל"כל העתים", לכל הזמנים. כל אדם הנמצא במצוקה ובצרה כלשהי עלול להיגרר למצב שבו הוא מתגעגע למצבו הטוב הקודם, או מתלונן על ההווה ומרחם על עצמו. מזמור מ"ב-מ"ג מלמדנו שהפתרון למצוקות ולצרות הוא אחד: פנייה ותפילה לה'.